

הרב ד"ר יוחאי רודיק

לזכר מורי ורבי אציל הנפש
 הרב שלמה בורשטיין זצ"ל
 "איש אשר רוח ב"י"
 שידע להלוך כנגד רוחו של כל אחד מתלמידיו.
 נלבי"ע כי סיוון תשס"ד

"נוער הגבעות" ומשנת הראי"ה קוק

מבוא

ביום כ"ח אייר תרס"ד ירד הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל מאננייתו אל חוף ימה של יפו. צעד קטן זה של הרב היווה צעד גדול ומשמעותי עבור היושבים בארץ הקודש ותרומה ניכרת לעולמה של ההגות היהודית. כיום, לאחר שמלאו 100 שנים להגעת הרב לארץ ישראל, ראוי לעשות חשבון מעשי והגותי שיתייחס לתרומת הרוא"ה הגדול לגיבוש חיי עם ישראל בארצו בכלל וציבור הציונות הדתית בפרט.

קצרה היריעה מלהתמודד עם שאלה חשובה זו במסגרת מאמרי, למרות זאת, ברצוני להתייחס לשני היבטים המהווים חלק משמעותי ממנה. ההיבט הראשון הוא השאלה באיזו מידה אכן רלוונטית משנת הרב לתקופתנו ויש בה בסיס חינוכי לפעולה במסגרת המורכבות הרוחנית של חיינו. ההיבט השני מתייחס לתהליך גיבושה של משנת הרב. האם מדובר במשנה סדורה וסגורה שהושלמה טרום הגעתו של הרב לארץ ישראל, וכל שנותר לו הוא ליישמה נוכח המציאות שהתגלתה לעיניו, או שהמציאות הרוחנית שהתגלתה לו, במסגרת כהונתו ברבנות היא שהביאה לגיבוש משנה הגותית המעניקה כלים גם לדורות הבאים.

במהלך מאמרי אבקש לבחון שאלות אלו על רקע תופעת "נוער הגבעות". התארגנות זו, מעבר להיבטים האידיאולוגיים והפוליטיים הטמונים בה, מבטאת, לעניות דעתי, קצה קרחון לחתך אוכלוסייה ייחודי בקרב הנוער הדתי-לאומי. אוכלוסייה זו היא בעלת צרכים מיוחדים, השקפת עולם רוחנית מגובשת ושאיפות ערכיות שחובתנו כאנשי חינוך להיות קשובים להן, ולכוון את ההוראה מתוך התחשבות במגמות הרוחניות והמעשיות המשתמעות מהן.

ברצוני להדגיש, מתוך ניסיוני כמפמ"ר מחשבת ישראל בחינוך הדתי המופקד על חלק מהצרכים הרוחניים של הלומדים, כי אין מדובר ב"קבוצת שוליים" בלבד שניתן להתעלם ממנה. התחושות הרוחניות שתתוארנה להלן מאפיינות קבוצה רחבה של תלמידים החורגת מהמסגרת הסוציולוגית של "נוער הגבעות" בלבד. עובדה זו מחייבת התייחסות רצינית של ציבור המנכחים להדים, לקולות, ולמעשים הבוקעים ועולים מתוך אוכלוסיות אלו.

"המקום הרחוק ביותר מהשקר"

בראשית תקופת כהונתו של יצחק רבין ז"ל כראש ממשלה, בשעה שהחל משא ומתן עם הפלשתינאים, החלה להיווצר בקרב המתישבים ביהודה ושומרון מגמה התיישבותית שעיקרה הפגנת בעלות יהודית על הקרקעות. לא ניתן לציין מאפיין אחד שיגדיר נכונה את אופיים ומטרותיהם של "נוער הגבעות". דומני שלא אטעה אם נאמר כי שילוב עבודת אדמה עם לימוד תורה מאפיין את רובן. ההבדלים יהיו במינון מטרות אלו ובאופיים הבסיסי של המתישבים. הרכבו האנושי של "נוער הגבעות" אינו עשוי מקשה אחת. חלק מהגבעות מיושבות על ידי בני נוער שהגיעו למקום מתוך שאיפה פנימית למרחבי השומרון ומגמות אידיאליסטיות, חלק מקבוצה זו הגיע לגבעות על רקע בעיות אישיות-חינוכיות שהמאפיין אותן: קשיי הסתגלות, חריגה מנורמה דתית מקובלת ומאבקי כוח עם הסביבה הקרובה (משפחה, מורים וכדו'). יש המגיעים אל הגבעות לתקופות זמן ארוכות ורואים בהן את ביתם, ויש המגיעים לתקופות זמן קצרות (חופשת "בין הזמנים" ושבבות).

במאמר שהתפרסם בתחילת שנת תשס"ג, בחוזר מנהל החינוך הדתי, מתאר ראש המנהל פגישה שהייתה לו עם אחד מתלמידי בוגר החינוך הציוני-דתי שבחר לגור על אחת הגבעות בשומרון: "לאחרונה פגשתי באחד מתלמידי: בחור צנוע, ממושמע ונעים הליכות. הוריו חיים באחד הישובים ביהודה בתנאים קשים במיוחד בגין המצב הפוליטי... לאחר סיום לימודיו בחר הנער ללמוד בישיבה גבוהה. הבן עזב את הישיבה ועלה על אחד ההרים בשומרון אלה המכונים "גבעות". כיום הוא רועה צאן מבוקר עד ליל ומסרב לחזור אל הציביליזציה. לשאלתי מה מצא במקום זה השיב, לאחר היסוס קל, "זהו המקום הרחוק ביותר מהשקר"¹.

מסמך זה מעלה, לעניות דעתי, מספר שאלות חינוכיות חשובות שיש בהן כדי להקדין על המערכת החינוכית ומגמותיה הרחונות והמעשיות הן בהקשר לתכנית הלימודים, והן במסגרת הבית ספרית בכלל. האם עלינו להסיק כי בריחת הנער אל "המקום הרחוק מהשקר" אמורה ללמד כי במסגרת החינוכית הנורמטיבית תופס חוסר האמיתיות מקום נכבד המצריך בריחה ממנו? מדוע בוחר נער מתבגר, הגדל על רקע התרבות המערבית המודרנית, לעסוק ברעיית צאן? האם

1. אדלר שי חוזר מנהל החינוך הדתי, גיליון מס' 1, ירושלים תשס"ג. מובאות במאמרי זה הופיעו לראשונה במאמרי בעיתון "הצופה", כ"ג באייר, תשס"ד.

קדמה לצעד דראסטי זה התייעצות עם מחנכים, רבנים ודמויות קרובות שנתנו את דעתם על הרקע והתוצאות של פעולות הנער? ולבסוף, האם נוכל למצוא במשנתו המורכבת של הראייה קוק מענה רוחני וכלי התמודדות עם תופעה זו.

במאמר שכתבה מרים שפירא, פסיכולוגית המטפלת בילדי ישובים בישיע, מסופר על עדי, נערה בגיל ההתבגרות, מוכשרת מאוד, מנגנת ועוסקת ברכיבה על סוסים. במהלך לימודי התיכון הודיעה הנערה לראש האולפנא כי אין לה עניין לגשת לבחינות הבגרות והחלטתה נחושה להצטרף לאחת הגבעות בישיע. בשיחה עם הוריה הוסיפה: “אני חייבת לנשום. אני חייבת להתחבר לקב”ה בדרך שלי... זה לא מעניין אותי לחיות את החיים הרגילים האלה”².

דברים אלו מעוררים את השאלה העקרונית באיזו מידה מודעת ופתוחה כיום המערכת החינוכית לצרכיו הרוחניים הייחודיים של התלמיד, ובאיזו מידה ניתנת לגיטימציה לדרכי עבודת ה' השונות מהמקובל במסגרת הנורמטיבית הרווחת. יש להדגיש, אין הכוונה לדרכים שאינן עולות בקנה אחד עם ההלכה, אלא לאפשרויות המתאימות לאישיותו הייחודית של הלומד.

במקומות רבים בכתביו הדגיש הראייה קוק את חשיבות מודעות האדם לכוחות הנפש שלו, ולהיכרותו את ה”אני” שלו כבסיס אמיתי לעבודת ה'. “כששוכחים את מהות הנשמה העצמית, כשמסיחים דעה מלהסתכל בתוכיות החיים הפנימיים של עצמו, הכל נעשה מעורבב ומסופק. התשובה הראשית שהיא מאירה את המחשכים מיד. היא שישוב האדם אל עצמו”³.

הנחת היסוד אצל הרב היא שכל אדם מורכב מאישיות שונה ולכן יש חשיבות רבה להתאמת הדרך בעבודת ה' עפ”י אישיות האדם. לעומת זאת, ההכרח הכפייתי לדגול בסיסמאות שאינן “מחוברות” לנפש, באותם מוסדות שלא מוקדשת תשומת לב לעניין זה, עלול להביא לתחושת ניכור ומחיקת ה”אני” המיוחד לכל אחד מאתנו. בהקשר זה כותב הרב כי לפעמים קיים מצב בו הקשבת האדם לתכנים ולמסרים הרוחניים היא “הקשבה מפולשה” המתבטאת במעבר התכנים דרך התודעה רק ברמה של העתקה וחיקוי ללא מפגש אמיתי עם הפנימיות הייחודית⁴.

ניסיון לחדור לשורשי התעייה והתהייה המדוברים, אצל “נוער הגבעות”

2. שפירא מ' “מתבגרים ישראלים בצל אי ודאות ואיום”, תקציר הרצאה שניתן לי באדיבות המחברת. תודתי נתונה לה.

3. קוק הרב א”י, **אורות התשובה**, עמי קי”א.

4. אני מודה לידידי הרב אלישע אבינר ממנו למדתי היבט זה. כמו”כ ראה: **אורות הקודש**, חלק ג', עמי קל”ט.

בפרט ונוער מתבגר בכלל, מגלה כי אחת הבעיות העיקריות היא היעדר תקשורת משותפת בין המחנכים לתלמידים. "הרבנים שלי דברו אתי על העבר ועל העתיד, אבל על ההווה שלי איש לא דיבר" התלונן אחד הנערים ברגע של גילוי לב. ההווה של נערים אלו מתבטא בשירה, בציור, במוסיקה, במדיטציה, בלימוד חסידות, במשנתו של הרב קרליבך ובגבעות⁵. במידה רבה מהווה חיפוש זה מרד נגד דור של מחנכים והורים "שלא רצה או לא ידע לדבר על נפש האדם והרגשותיו". את הדרך למציאת נקודת החיבור הפנימית נאלצו הנערים לעשות לבדם. בשיר שכתבה נערה, שעזבה את המוסד הדתי באמצע לימודיה, הובעה תחושתה במילים נוקבות: "אתה מנסה לראות את האור בקצה הבלבול... ולרוב אתה מוצא שאתה לגמרי לבדך... אף אחד אותך לא יכוון, אתה פשוט תחיה בלי להתכוון"⁶.

אין בכוונתנו לטעון כי לא מוקדשת תשומת לב במערכת החינוך לאישיותם של התלמידים, אולם דומני כי במקרים רבים לא מופעלת רגישות מספקת להתחשב בגווני הדקים של האישיות המבדילים בין אדם לחברו. יש להדגיש כי הראייה קוק אינו מתכוון, בכתביו העוסקים באישיות הפרטית, להעדיף את הממד האינדיבידואליסטי על חשבון ההתחברות אל הכלל. הכלל והמסגרת הנורמטיבית תופסים מקום חשוב במשנתו. הסכנה עליה מתריע הרב היא חוסר יצירת איזון בין פיתוח ה"אני" הפרטי לבין ההתחברות אל הכלל. במקרה שהנער המתבגר "נסחף עם הזרם", ללא בדיקה אמיתית של מקומו הנפשי ביחס לאידיאלים הגדולים קיימת סכנה ממשית לקיום חיי אמונה מכוח שגרה והרגל בלבד.

חובה עלינו, המחנכים והעוסקים במקצועות הקודש, להבדיל בין המסגרת הפורמאלית של מערכת החינוך המחייבת כללי התנהגות ומשמעת מסוימים, חשובים ככל שיהיו, לבין התורה בגדלותה המכוונת אל נימי הנפש הדקים והרגישים ביותר. במקרים רבים זיהוי התורה עם המסגרת מביא לכך שזלזול במסגרת מביא לזלזול בתורה.

במקרים לא מעטים תופעת "נוער הגבעות" מתפתחת על רקע יחס שלילי ללימודים ולמסגרת בכלל וללימודי הקודש בפרט. זה המקום להזכיר את העיקרון העולה מדברי רב סעדיה גאון בספרו "אמונות ודעות": "הוכחה חלושה שמעה מאחד המייחדים וזלזול בה וחשב שהכל כך... ואינו מעלה בדעתו כי מוכר בדים שאינו מיטיב להבחין בבגדים ה"דביקים" אין הדבר גורע מהם מאומה"⁷. התלמיד אינו מבחין בין אישיותו של המורה הקשוח, הבלתי מתחשב לבין המסר

5 ראה: סריג מ' "הרבנים דברו על העבר והעתיד", הארץ (מוסף ראש השנה), תשס"ד.
6 שיר זה הוא פרי עטה של נערה מתבגרת שעזבה את לימודיה ובחרה לגור מחוץ לבית. השיר ניתן לי על ידי הנערה.
7 רב סעדיה גאון בהקדמה לספרו "אמונות ודעות".

הרוחני שהוא מעביר. הנתק מהמורה מתבטא גם בניתוק מהתוכן הרוחני של דבריו.

"דיברתם אתנו על סיסמאות נדושות, דרשתם מאתנו מה שלא דרשתם מעצמכם... ניסיתם לאלף אותנו במקום לחנך אותנו, בלי לתת לנו אפשרות לביטוי עצמי שלנו... כשאחד מאתנו חרג מהמוסכמות מיהרתם להוציא לאור את שבת פיקם בלא חסך, ולא חשבתם על הנוק... ואז התחלנו לברות... איבדנו את הרצונות הטובים שלנו ואחר כך איבדנו את עצמנו... הכל התערבב לנו, הטוב ברע, היום בלילה, הלבן בשחור"⁸. קטע זה הוא חלק ממכתב ארוך שנשלח על ידי בני נוער של אחד הישובים למערכת הביטאון היישובי. "כתב התביעה" מצביע על מורכבות נפשית ופגיעה אישית שנוצרו בין השאר כתוצאה מהיעדר דוגמא אישית, מחריצת דין מהירה ללא בירור מעמיק של הנסיבות וגורמי חוסר המוטיבציה.

תקופת גיל ההתבגרות, המהווה תקופה מורכבת ובעייתית, איננה זוכה לניתוח נפשי מעמיק. הראי"ה קוק בספרו "אורות הקודש" מגדיר אותה כ"דמדומי חמה" - שעת בין הערביים - בין תקופת הילדות הטהורה, במהלכה "הרצון הטבעי של האדם צריך חינוך של כניעה", לבין תקופת ההתבגרות במהלכה "מעבר מזה מונח הרבה פראות ברצון ששבירתו היא עליה... ולעומת זה מונח ברצון כוח אור וטוב"⁹. האם אנו כמחנכים מסוגלים לעשות את ההבחנה המדוברת? האם מסוגלים אנו להבדיל בין מראהו החיצוני של "נוער הגבעות", שלא תמיד זהה למקובל במסגרת הנורמטיבית, לבין עולמו הפנימי, מאוויו ושאיפותיו?

במסמך שכתב נתי עוזרי הי"ד, תושב גבעה 26, זמן קצר לפני הרצחו, נחשף עולם פנימי עשיר ורצון עז לאמת גדולה: "יראת ה' היא הבסיס. יראת ה' טהורה, ללא משחקים וללא התחכמויות... ללכת בדרכו של אברהם אבינו מבחינת המידות ללא התנשאות... רק אמת... אמירת האמת לגבי המקדש, הערבים, ארץ ישראל השלמה, גאולה, ערבים, בלי פחד ובלי בושה... אין ברכה ללא קדושה ולכן עבודה עברית בלבד"¹⁰.

חלק מתושבי הגבעות אינם משתמשים בחשמל אלא בגנרטור פרטי, במקומות אחרים חיים לאור נרות בלבד כחלק מתחושת השחרור מכבלי

8. מתוך מכתב "חבריה סוג ב"י" שנכתב למערכת עיתון אחד הישובים.

9. קוק הרב א"י **אורות הקודש**, חלק ג', עמ' ע"ו.

10. ראה: ברוך שי ומאיר סי' "תוכנית השלבים", עיתון כל הזמן, ז' אייר תש"ג עמ' 54.

הציביליזציה והתרבות המערבית. כלי נגינה (תוף, חליל, דרבוקה) משמשים כאמצעי חיבור פיזי ורוחני של נוער זה אל אברהם אבינו, מרים הנביאה ודור המדבר. הוויה תרבותית זו מקורה ברצון "לחיות אחרת" מהמסגרות המקובלות לפעמים בבית ההורים או במסגרת החינוכית. האם יש לראות בביטויים אלו "מוזרות", "חוסר נורמליות", "לא משלנו", או שמא דווקא בעקבות דבריו של הראי"ה קוק, חובה עלינו לראות מהו הרקע לצמיחת תופעות אלו?

מערכת החינוך ותכני הלימוד, הן בלימודי הקודש והן בלימודים כלליים, אמורים לעצב אישיות טובה יותר ואזרח נאמן לארצו ומולדתו. האם אכן השפעה פוטנציאלית זו מיושמת ב"שטח"? הראי"ה קוק מדגיש במשנתו את ההבדל בין חכמת הקודש לבין החוכמות האחרות: "חכמת הקודש היא נעלה מכל חכמה בזה שהיא מהפכת את הרצון והתכונה הנפשית של לומדיה... מה שאין כן החכמות העולמיות... אין להן אותה תכונה מפעלית"¹¹.

האם מצליחים מורי הקודש להשכיל ולמצוא נתיבות אל צרכי הרוחניים של התלמיד המסוים, באמצעות חומרי הלמידה? בראיון עם ראש הישיבה החקלאית "שדות אמיר" בגבעת עדי עד נשמעו הדברים הבאים: "בנוער קיימת תופעת הקוצים. קשה להם לשבת וללמוד, יש להם הרבה אנרגיה. מחפשים להם מסגרת של דיעבד ושולחים אותם אל הגבעות... החכמה האלה רוצים לעשות דברים גדולים... המרד אינו בתורה אלא במסגרת. הנוער שעובר כאן, נוער הגבעות, לא רוצה פשרות. דתי לגמרי או חילוני לגמרי... הם מחפשים עוצמה"¹².

לאחרונה לימדתי את מאמר "הדור", פרי עטו של הרב, בקבוצת נוער ערכית וצמאת ידע. לאחר לימוד טכסטואלי והסבר של המאמר ביקשתי מהשומעים הצעירים לבדוק אלו קטעים במאמרו של הרב קוק משמעותיים ורלוונטיים גם לצעירים בני דורנו שאינם דתיים. להפתעתי יישום המשפטים ע"י התלמידים לא היה על צעירים שאינם שומרי מצוות אלא על התלמידים עצמם. בקטעים דוגמת: "יש לו דיבור אבל לא לספר נגעי לבבו... כי אם לבזות ולחרף... כאשר נחזור לתוכיות מצבו הפנימי... נמצא המון דברים טובים, רגשות עדינים ורצונות נכבדים" זיהו התלמידים את הקשיים הרוחניים והפנימיים המטרידים אותם באופן אישי. קטעי מאמר "הדור" המתאייחסים אל תדמיתה של הדת היהודית בעיני החלוצים, בני העליות הראשונות, יושמו אף הן על ידי התלמידים בני דורנו על עצמם "הם דומים שמצאו רק צדדים כהים של רגש בלא דעת, של פחדנות ומורד לב בלא אומץ לב וגבורת החיים ויחס לבבם בקרבם"¹³.

11. קוק הרב אי"י, **אורות הקודש**, חלק א', עמ' א.

12. ראה רוטנברג שי"ש קמח", בשבע, כ"ח בטבת תשס"ד, עמ' 24.

13. קוק הרב אי"י, מאמר **הדור**.

"נוער הגבעות", במקרים רבים, אינו מצליח ליישם את הערכים הנעלים במסגרת הווייתה החילונית של מדינת ישראל. נוער זה ניצב בפני קונפליקט עמוק ששורשו ברמת העיקרון. מחד גיסא, בדבריו של הרב צבי יהודה קוק בשעתו וגדולי תורה נוספים: "אנו נאמנים בכל תוקף למדינה. היא הגוף של הנשמה הלאומית. היא עניין אלוקי". ומאידך גיסא, כתב הרב במקום אחר: "הממשלה הזו היא בשביל העם ולא העם בשביל הממשלה. כאשר הממשלה בוגדת בעם ובארץ מולדתו אין שייכות לממשלה זו... התורה קודמת לממשלה. התורה נצחית, והממשלה עוברת בטלה"¹⁴.

יחס דו ערכי זה, מצטרף אל תחושתה הסובייקטיבית של הקבוצה לפיה לא ניתנים לה מספיק כלים מעשיים ואידיאולוגיים לגשר על הפער בין האידיאל הנשגב לבין יישומו בחיי המעשה. חוסר ההבנה אצל חלק מהמחנכים ותחושת הדחייה אצל האחרים, מביאים נוער זה ליצירת מסגרת אלטרנטיבית להווייה התרבותית והערכית של מדינת ישראל.

השילוב המיוחד שהתווה הראי"ה קוק בכתביו בין הקדושה העילאית לבין מורכבות החיים החילוניים אינו מצליח להיות מיושם בפועל בחיי המעשה של קבוצה זו. האופטימיות המופלגת שהייתה מנת חלקו של הרב זצ"ל אינה נחלתם של בני נוער אלו. המפגש עם חיי החול והחילוניות ב"מיטבה" אינו מדרבן אותם ליצירת כלים הגותיים ומעשיים, אלא מביא אותם לייאוש מאורח חייהם זה, ויצירת מערכת חיים עצמאית הדוגלת בחקלאות ועבודה עברית, חיים בחיק הטבע, התנזרות מקריאת עיתונים ואמצעי תקשורת נוספים, ובגבעות מסוימות אי אמירת "מי שברך" למדינת ישראל. אחד מתושבי הגבעות הצביע בדבריו על אחד משורשי הפרישה והאידיאולוגיה: "תל אביב היא עיר רצופת בטון ומלט, מנותקת מהאדמה. במאתזים רואים זריחה, שקיעה וכוכבים... ביאת המשיח תבוא על ידי גאולת האדמה... זו חוויה חושית וחושנית המאלצת את האדם לחפש משמעות אחרת"¹⁵.

ניסיון כותב השורות בעבר, בהדרכת בני נוער וניהול חינוכי של מוסדות לא פורמאליים העוסקים בהעשרה חוץ ספרית, וניסיונו החינוכי בהווה כמפמ"ר מחשבת ישראל בחינוך הדתי, מלמדים כי לצערי עדיין אין בתוכניות הלימודים הקיימות, עם כל חשיבותן הרבה, מענה משמעותי ורחב היקף לשאלות כבדות המשקל שהעלינו במאמר זה.

חלק ניכר ממוסדותינו עדיין אינם מספקים תשובות וכלים לגישור על הפער

14. קוק הרב צ"י, שיחות הרב צבי יהודה (אבינר הרב שי - עורך), עמ' 69. כמו"כ ראה להלכות ציבור, עמ' נ"ב-נ"ג.

15. ראה: סריג מ' "הרבנים דברו", הארץ (מוסף ראש השנה) תשס"ד.

בין הרצוי לבין המצוי, לאותן קבוצות שחשות פער זה, דווקא בגלל שאיפתן אל אמת מוחלטת ולא אל פשרה יחסית. עדיין מצפה התרבות המערבית בפרט והמודרנה בכלל, למבנה רוחני עכשווי, שיסתייע בכלים ההגותיים המסורתיים, ויעצב כיוון חינוכי דתי-לאומי המתאים גם לאוכלוסייה המדוברת של "נוער הגבעות" המהווה לעני"ד קצה קרחון בלבד ולא תופעה ייחודית. מכל מקום בכל דרך בה נלך מוטל עלינו, לעני"ד, לזכור את דברי הראי"ה קוק אל כל אחד מאתנו:

**"עלה למעלה עלה, כי כוח עוז לך, יש לך כנפי רוח כנפי נשרים
אבירים... דרוש אותם וימצאו לך מיד"¹⁶.**
ולואי ונצליח!

16. קוק הרב א"י, **אורות הקודש**, כרך א', עמ' פ"ד.